

УДК 329.73(438)

Окуньовська Ю. В., ДонНУ імені Василя Стуса

ВПЛИВ НЕЗАЛЕЖНОЇ САМОВРЯДНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ СПІЛКИ «СОЛІДАРНІСТЬ» НА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПОЛЬЩІ

Стаття присвячена дослідженню діяльності незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» та її впливу на демократичні трансформації та становлення громадянського суспільства у Польщі. Враховуючи особливості громадянського суспільства у країнах Центрально-Східної Європи досліджено так звані «хвилі демократизації» в них та причини появи опозиційних до існуючого комуністичного ладу сил.

На основі вивчення діяльності «Солідарності» у 80-х роках ХХ ст. розглядається її місце у системі владних повноважень взаємодія з правлячою силою, методи діяльності та спроби налагодження діалогу. Висвітлено зміну політичної кон'юнктури польського суспільства. Проаналізовано причини розколу незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» та його значення для польського суспільства. Доведено, що розкол профоб'єднання і формування нових партій сприяли процесу політичної диференціації і формуванню громадянського суспільства в країні.

У ході дослідження визначаються основні характерні риси польського трансформаційного періоду, що включають в себе: наявність «Солідарності» як опозиційної сили, демократизацію життя та активізацію громадянського суспільства.

Ключові слова: «Солідарність», демократизація, трансформація, громадянське суспільство, «третій сектор».

Польща – країна колишнього комуністичного табору, яка довгий період часу перебувала під впливом тоталітарного режиму Радянського Союзу. Проте демократичні традиції характерні для країн центрально-східної Європи, починаючи ще від часів французької революції, увійшли у конфлікт з тоталітарним режимом.

Демократизація у Польщі пов'язана з активною діяльністю громадянського суспільства та «третього сектору». Громадянське суспільство, як правило, асоціюється з демократією в якій формою здійснення владних повноважень. Його члени демонструють високу ступінь самоорганізації, що не залежить від державних установ та організацій.

Тому громадянське суспільство вирізняється активною участю громадян у суспільному житті, воно зберігає певну ступінь автономії держави, в той час як її мета полягає в підтримці діяльності неурядових організацій. А, їх діяльність постає додатковим інститутом держави, так званим «третім сектором».

Метою статті є вивчення впливу діяльності «Солідарності» на демократичні трансформації у Польщі та становлення громадянського суспільства.

Дана мета передбачає вирішення наукових завдань, а саме: вивчення особливостей розвитку громадянського суспільства у Польщі; дослідження аспектів діяльності «Солідарності»; визначення її впливу на демократизацію польського суспільства.

Основою для дослідження стали доробки відомих польських науковців – соціологів та політологів, які займалися дослідженням громадянського суспільства. Серед них найбільш актуальними є праці: А. Подгурецького [1], П. Залеського [2], Ю. Гардайського [3]. Серед українських дослідників дану проблематику вивчали: Д.Шевчук [4], Г.Зеленько [5], В. Бусленко [6], П. Чернега [7], Я. Куронь [8], А. Телегуз [9,10], П. Чернага [11].

Польща, як країна комуністичного табору мала дещо інший розвиток громадянського суспільства, аніж її західні сусіди. Там держава та суспільство були партнерами та співпрацювали, натомість, в Польщі – ненавиділи одне одного. [1, s. 160]

Загалом для країн Центрально-Східної Європи, американський дослідник-політолог Патрік Дж. розвиток громадянського суспільства поділяє на три хвилі. Перша, була спричинена наслідками американської і французької революцій і досягла свого апогею у період з 1828-го до 1926 р. Друга, охопила період 1943-1962 рр. зумовлений закінченням війни та повоєнною зміною

політичного курсу. Третя хвиля розвитку демократії припадає на 1980-1990 рр. Для Польщі це період, що розпочав процес інституалізації громадянського суспільства та передбачав утвердження суспільно-політичних інститутів, правове і організаційне закріплення відповідних соціальних відносин, які б мали задовольняти більшість громадян. Саме в цей період з'являється організація «Солідарність», яка стала рушієм демократичних змін у країні.

На початковому етапі свого існування доба «Солідарності», не пов'язана з терміном «громадянське суспільство». Діяльність профспілки була спрямована на концепцію побудови нового самоврядування Речі Посполитої, а от інструментом виступало саме громадянське суспільство. [2, s.145]

Американський політолог, соціолог і державний діяч Збігнев Бжезінський підкреслював, що діяльність «Солідарності» — це виняткове явище в історії ХХ століття, яке поклато початок занепадові комунізму, внутрішній кризі в СРСР та краху комуністичного ладу в Польщі. Натомість, британський історик – Норман Девіс, окреслює появу «Солідарності» як час, коли Польща грала головну роль. [4]

«Солідарність» – незалежна самоврядна професійна спілка (НСПС) – була не лише профоб'єднанням, а й великим суспільним рухом, антикомуністичним повстанням і революцією. Даний рух оформився у 1980 р. Польський дослідник Ю.Гардавський, аналізуючи події того часу, називає Угоду 1980 р. класичним договором слабкої влади (насправді "партійної влади") з сильним громадським рухом. На той час профспілка діяла в 17 тис. організаціях і об'єднувала 1,3 млн членів. [3, s.118-119]

Для її діяльності характерним був пацифізм, який проявлявся у відмові від застосування силових рішень. Діяла ця організація у масштабі усєї країни і народу, спираючись на принципи громадянської солідарності, а також на моральні християнські цінності та церкву.

Важливим елементом розвитку ініціатив громадянського суспільства були тісні зв'язки між польськими борцями за громадянські права і західними організаціями, створеними емігрантами з Польщі. Не дивно, що спершу «Солідарність» багатьма дослідниками розглядалася як вирошена американськими спецслужбами контрреволюційна організація, яка скористалася довірою польського народу і помилками колишнього партійного керівництва. Однак, якими б не були версії появи опозиційних рухів, досягти подібної масовості вони мали змогу лише, за умов наявності внутрішніх передумов – формування своєрідної «революційної ситуації». [5, с. 72]

Діяльність «Солідарності» започаткувала ослаблення авторитарної влади та зміну політичної кон'юнктури польського суспільства. За що вона була оголошена поза законом. Лише у 1989 р. її було офіційно відновлено, як діяльність профспілкової організації. Розуміючи незворотність політичних змін, Польська Об'єднана Робітничка Партія (ПОРП) пішла на встановлення діалогу з «Солідарністю» у формі проведення «круглого столу». Він відбувався з 6 лютого до 4 квітня 1989 р. Зі сторони уряду перемовини очолював генерал Ч. Кіщак, від опозиції – лідер «Солідарності» Л. Валенса.

Робота круглого столу тривала близько двох місяців. Принцип відбору його учасників пізніше ліг в основу реалізованої Польщею моделі консоціативної демократії, коли екстремістські групи принципово не залучалися до переговорного процесу. Принцип консенсусу, покладений в основу реалізації досягнених домовленостей круглого столу, створив своєрідне інституційне середовище для їх відторгнення змусивши їх йти на домовленості.

За спільною угодою, уряд і «Солідарність» досягнули згоди щодо політичних та економічних змін, унаслідок котрих Польща пішла шляхом демократії та ринкової економіки. Також було сформовано перехідні Національні збори (сейм і сенат), які розпочали реформи; впроваджено інститут Президента. Важливим досягненням «Солідарності» на цих перемовинах стало надання опозиції доступу до ЗМІ, введення квоти на виборах до сейму, коли 65% місць гарантувалися ПОРП та її союзникам, 35% – опозиції. Також відбувається легалізація самої профспілки «Солідарність». Сейм пропонувалося обирати вільним голосуванням. Після перемовин 4 червня 1989 р. були проведені парламентські вибори, на яких «Солідарність» здобула перемогу. В сенаті вона отримала 99 місць зі 100 [6, с. 445].

24 серпня на засіданні Сейму 62-річний Тадеуш Мазовецький був обраний Головою Ради Міністрів ПНР. За його кандидатуру у відкритому голосуванні проголосувало 378 депутатів (4 проти і 41 утрималися)

Голосування показало, що, попри рекомендації Політбюро ЦК ПОРП, не всі члени Депутатського клубу партії утрималися від голосування і в своїй більшості підтримали це. Отже, Мазовецький став прем'єром, хоча за кілька днів до свого призначення опублікував есе, де стверджувалося, що «Солідарність» у жодному разі не має брати владу в свої руки. [7].

Опозиція могла святкувати: відновилась ідеальна рівновага, яка була порушена після закінчення виборів. Мазовецький став прем'єр-міністром, Геремек – головою Громадянського парламентського клубу «Солідарності» в Сеймі, Валенса – легендою, Нобелівським лауреатом, який дає розпорядження через братів Качинських. Уряд, очолюваний Т. Мазовецьким, був сформований упродовж 24 серпня – 12 вересня 1989 р.

Уперше за свою післявоєнну історію поляки отримали уряд, який вони хотіли і якому довіряли. Перед Т. Мазовецьким постало надмірно складне завдання. Він був першим за півстоліття некомуністичним прем'єр-міністром. Йому належало швидко сформувавши некомуністичний, а то й антикомуністичний уряд. Однак цей уряд – принаймні «силові» міністерства – мали бути схвалені Ярузельським і, певним чином, Москвою. Мазовецький не мав права забувати, що живе в центрі соціалістичного табору, адже Берлінський мур усе ще стояв, радянські військові гарнізони були повні солдат і танків, армію, органи безпеки і міліцію контролювали «автори» воєнного стану – генерали Кіщак і Сивицький. Однак його кабінет в очах суспільства вже втілював ідею «Солідарності» або незалежності. Уже тоді побутувало переконання, що відповідальність за все, що відбувається в Польщі, тепер лежить на «Солідарності». Як згадував Я. Куронь: «Коли на базарі, на вулиці, в крамниці мене почали звинувачувати в тому, що в крамницях нічого немає, я зрозумів, що, якщо люди мене обрали, значить, я для них – влада. І як представник влади повинен відповідати за пусті полиці і закриті фабрики. [8, с. 218].

Новий уряд розпочав демократичні перетворення та змінив суспільно-політичний устрій. В першу чергу було ліквідовано все пов'язане з «соціалізмом», створювалися умови для перетворення Польщі в парламентську державу західного типу. У грудні 1989 р. була змінена назва держави. Польська Народна Республіка почала називатися Республікою Польща – Річ Посполита Польська. Були змінені герб і державний прапор країни, з конституції – вилучена стаття про керівну роль робітничого класу і партії в житті польського суспільства. Відмінено святкування Дня створення ПНР (22 липня), натомість державними святами стали 3 травня (День прийняття польської конституції 1791 р.) і 10 листопада (День проголошення незалежності Польщі в 1917 році). У Війську Польському були ліквідовані політвідділи, замість них – введена посада офіцера-вихователя; військовослужбовцям – заборонено бути членами політичних партій. Функції Міністерства внутрішніх справ були розділені: створена міліція для охорони громадського порядку і служба державної безпеки, ліквідована попередня цензура на матеріали, що не містили державної таємниці. [9, С. 250]

У 1989–1990 роках «Солідарність» уявляла собою політичне об'єднання радикальних і ліберальних сил. Їхню єдність забезпечувала спільна мета – повалення комуністичного режиму. Проте, вже виборча президентська кампанія 1990 року викликала суперечності у таборі профоб'єднання щодо стратегії розвитку держави і підірвала позиції національних лідерів. У травні рух розділився на дві групи. Л. Валенса і його однодумці сформували «Центристський альянс», а прихильники Т. Мазовецького об'єдналися у «Громадський рух – Демократична дія». Після обрання Л. Валенси президентом Польщі 4 січня 1991 року Т. Мазовецький залишив посаду прем'єр-міністра. Дострокові вибори у парламент 27 жовтня 1991 року завершили процес розколу профоб'єднання, тому що лідери 7 політичних партій, які боролися за місця у сеймі, вважали себе правонаступниками профспілки.

Політичний конфлікт 1990 р. зі сторони виглядав як суперечка між Л.Валенсою і Т.Мазовецьким про компетенцію, тобто, про те, кому належить право прийняття політичних і державних рішень. Він зародився в перші дні формування уряду Т.Мазовецького і був винесений на публічне обговорення в статті П.Вежбицького «Сім'я, свита і двір» в грудні 1989 р. Його публічне визнання сторонами відбулося в червні–липні 1990 р., На сторінках польської і закордонної преси суть конфлікту зводилась або до особистих амбіцій Л.Валенси, або ж вибору шляхів подальшого розвитку країни. [11, С.144]

«Війна на горі» і розпад «Солідарності» відкрили шлях до побудови європейської

парламентської демократії, основою якої стали політичні партії. Розкол профоб'єднання і формування нових партій сприяли процесу політичної диференціації і формуванню громадянського суспільства в країні. [10, С. 18]

Після періоду трансформації, на рубежі 1989-1990 року «Солідарність» здійснює свій внесок у місцеве самоврядування та дає новий поштовх до формування громадянського суспільства, яке має такі особливості:

- досягає високого рівня соціальної організації,
- направляє позитивне ставлення до інших людей та товариств,
- стає терпимим і відкритим до раціональних аргументів, інших культур і поглядів.

Громадянське суспільство у даному контексті розглядається як багатогранна політологічна категорія. Це суспільство засноване на демократичному типі політичної та правової культури, принципах економічної автономії. В постсоціалістичній Польщі йому власиві ряд характерних рис розвитку, що проявляються у :

Суспільному житті, де відбувається розчарування у так званому реальному соціалізмі, який роками впроваджувався радянською владою у суспільно-політичне життя Польщі. Цей процес супроводжувався погіршенням економічного становища, соціальною напругою та загальним невдоволенням до політичного керівництва наприкінці 1970- х рр.

Релігійному відношенні, оскільки, поляки є ревними прихильниками католицької віри, а це вступає у суперечність комуністичним ідеалам та атеїстичній спрямованості Радянського Союзу. Вирішальну роль у релігійному питанні відіграла постать К. Войтили – краківського кардинала, якого у 1978 р. було обрано Папою Римським під іменем Іван Павло II. З цього часу польська церква виступила за повалення комуністичного режиму та стала модератором демократичного руху.

Багатопартійності, або ж політичному плюралізмі, які сприяють формуванню у поляків нового виду культури, а саме –культуру громадянськості. В 1990-их роках у країні виникають сотні громадських та суспільно-політичних організацій, повністю автономних від держави. Це правозахисні організації, екологічні об'єднання, незалежні ЗМІ тощо. Такі неурядові організації впливають на державні структури влади як в центрі, так і на місця

Соціальної структурі польського суспільства, оскільки з 1992 р., у Польщі відбувається поступове економічне зростання, спричинене падінням соціалістичного табору. Цей час стає сприятливим для формування середнього класу, який є освіченим, має певну матеріальну базу та активний у громадсько-політичному житті. Саме ця частина польського суспільства стане основою «третього сектору».

Таким чином, діяльність «Солідарності» сприяла зміні форми державного правління, внесенню змін до Конституції, запровадженню інституту президентства, підготовці законодавства про політичні партії, проведенню на багатопартійній основі вільних виборів до Державних Зборів держави. Після розколу профспілки відбулась активізація діяльності громадських організацій, які стали інструментом діяльності громадянського суспільства. «Солідарність» довела, що побудова в Республіці Польща громадянського суспільства була справою тривалою і доволі важкою, яка ускладнювалась діяльністю соціал-демократичних урядів. Діалог, який був вибудований «Солідарністю» сприяв розбудові сучасної гуманної, правової та соціальної держави шляхом об'єднання зусиль усіх політичних сил.

Використана література:

1.Podgyrecki A. Społeczeństwo polskie, Wydawnictwo WSP w Rzeszowie/ A. Podgyrecki - Rzeszow1995. – s. 160

2.Załęski P. Czy Solidarność była społeczeństwem obywatelskim? jak został zapomniany neorepublikański projekt samorządnej Rzeczypospolitej/P. Załęski //Kultura i społeczeństwo - №4. – 2010 – s.141-152

3.Gardavsky J. Dialog społeczni w Polsce. Teoria, historia, praktyka / Julius Gardavsky. - Warszawa, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, - 2009. - 456 p.

4.Шевчук Д. «Солідарність»: польський шлях до свободи// Електронний ресурс Україна Incognita. Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/solidarnist-polskij-shlyax-do-svobod.html>

5.Зеленько Г. Передумови формування конструктивної опозиції в країнах Вишеградської групи/Г. Зеленько//Науковий вісник:ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – С. 64-84.

6. Бусленко В. Інституціоналізація парламентської опозиції в Польщі / В. Бусленко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2010. – № 20. – С. 444 – 453

7. Gazeta wyborcza. – 25. 08. 1989

8. Куронь Я. Семилетка, или Кто украл Польшу / Я. Куронь, Я. Жаковский // Иностранная литература. – 1994. – № 10. – С. 213–225

9. Телегуз А. Перший уряд III Речі Посполитої: польський варіант демократичної революції / А. Телегуз // дух і літера № 22. Польські студії – с. 246-263

10. Телегуз А. Роль незалежної самоврядної професійної спілки „Солідарність” у творенні новітньої польської держави (1980–1991 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.02 / А. В. Телегуз; Дипломат. акад. України при Мін-ві закордон. справ України. - К., 2009. – 22 с.

11. Чернега П.М., Телегуз А.В. Криза ідентичності та розкол антикомуністичного об'єднання «Солідарність» як наслідок політичних і персональних розбіжностей у русі в 1989–1990 роках / П. Чернега, А. Телегуз // Гілея. Випуск 65 - С. 144-149

Окуневская Ю. В. Влияние независимого самоуправляемого профессионального союза «Солідарность» на становление гражданского общества в Польше.

Статья посвящена исследованию деятельности независимого самоуправляемого профсоюза «Солідарность» и его влияние на демократические трансформации и становления гражданского общества в Польше. Учитывая особенности гражданского общества в странах Центрально-Восточной Европы исследованы, так называемые, волны демократизации стран и причины появления оппозиционных сил к существующему коммунистическому строю.

На основе изучения деятельности «Солідарности» в 80-х годах XX в. рассматривается: ее место в системе властных полномочий и взаимодействие с правящей силой, методы деятельности и попытки налаживания диалога. Освещены изменение политической конъюнктуры польского общества. Проанализированы причины раскола «Солідарности» и ее значение для польского общества.

В ходе исследования определяются основные характерные черты польского трансформационного периода, включают в себя: наличие оппозиционной силы в качестве «Солідарности», демократизацию жизни и активизации гражданского общества.

Ключевые слова: «Солідарность», демократизация, трансформация, гражданское общество, «третий сектор».

Okun'ovs'ka Y. Influence of the “Solidarity” independent self-governing professional union on the establishment of civil society in Poland

The article studies the activity of the “Solidarity” independent self-governing professional union and its influence on the democratic transformations and the establishment of civil society in Poland. Taking into consideration the peculiarities of civil society in the countries of Central and Eastern Europe, the so-called “democratization waves” in these countries as well as the reasons for appearance of the opposition to the communist regime have been studied.

On the results of studying “Solidarity’s” activity in the 1980-s, the place of the organization in the system of authority distribution, interaction with the ruling force, method of activity and attempts of starting the dialogue are overviewed. The causes of the conflict within the “Solidarity” independent self-governing professional union have been analyzed as well as its role for the Polish society.

The key characteristic features of the Polish transformation period are determined in the course of the study. These stages include the existence of “Solidarity” as an opposing force, democratization of life and civil society activation.

Keywords: «Solidarity», democratization, transformation, civil society, “the third sector».